

БОЙОВІ ДІЇ РАДЯНСЬКИХ СУБМАРИН, ЗАГИБЛИХ НА ЧОРНОМУ МОРІ У 1941 РОЦІ

Штоквиш О.А.

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник

Стаття розповідає про підводну війну Чорноморського флоту в 1941 році. Аналізуються бойові дії радянських субмарин та їх втрати на початковому етапі війни. Розповідається про сучасний підводний пошук та обстеження знайдених підводних човнів на дні моря.

Ключові слова: підводні човни Чорноморського флоту, „Щ-206”, „М-58”, „М-59”, „М-34”, „С-34”, „Щ-211”, „Щ-204”.

Напередодні війни підводні сили Чорноморського флоту склалися з 44 субмарин, які належали до шести типів: „АГ”, „Щ”, „М”, „Д”, „С” та „Л”. Усі човни були розподілені між двома бригадами. При наявності такої кількості підводних човнів радянський флот був здатний повністю паралізувати комунікації супротивника у Чорному морі. У Гітлера на початок війни було 57 субмарин, а тримав він під контролем половину Атлантичного океану.

Але протягом перших шести місяців бойових дій підводна війна з боку СРСР відрізнялася пасивністю і безініціативністю. На це вплинули й відсутність у штабі Чорноморського флоту єдиного оперативного плану дій, й очікування масованої атаки з боку неіснуючих на Чорному морі німецьких чи італійських субмарин на власні бази, й переоцінка можливостей румунської та болгарської систем протичовнової оборони, й недооцінка мінної небезпеки біля берегів противника тощо. Негативно відбилися і результати сталінських репресій, внаслідок чого „кадровий голод” на досвідчених підводників задовольняли за рахунок молодих випускників морських училищ, які не мали практичного досвіду не те, що ведення бойових дій, а й просто управління підводними човнами.

Командування флоту намагалося компенсувати втрати за рахунок термінової добудови евакуйованих з миколаївських заводів підводних човнів, екіпажі для яких комплектували з моряків надводних кораблів. Такий підхід не міг не вплинути на якість особового складу.

Всі названі вище негативні фактори поєдналися із величезною концентрацією мінних постанов, з повітряною небезпекою, й обумовили невинувато великі втрати підводників. Один за одним підводні човни, що

йшли на бойові чергування влітку-восени 41 року, не поверталися на базу. Історикам залишається лише гадати, за яких обставин загинули понад 300 підводників.

„Щ-206” (Фото з сайта: morflot.tsi.ru)

Вже наприкінці червня 1941 року зник без вісті підводний човен „Щ-206” („Нельма”). Під командуванням капітан-лейтенанта С.А.Каракая він патрулював біля румунських берегів на позиції на схід від Мангалії. Можливо, „щука” підірвалася на міні. За румунськими даними, субмарина

була потоплена 9 липня глибинними бомбами з катерів „Віфорул”, „Вітелія” і „Віскулул”. Атака відбулася у точці з координатами N 43°51,5' та E 28°45'. Загибло 42 особи.

При загрозі захоплення німцями Миколаєва на суднобудівному заводі № 198 залишилися шість недобудованих підводних човнів: „С-36”, „С-37”, „С-38”, „С-58”, „С-59”, „С-60”. 14 серпня 1941 року внаслідок неможливості евакуації вони були підірвані радянськими військами; під час окупації міста розрізані німцями на металобрухт.

У другій половині жовтня зник без вісті підводний човен „М-58”. Доля 20 осіб, включаючи командира – капітан-лейтенанта Н.В.Єлісеєва, залишається невідомою.

В період з 28 жовтня по 2 листопада пропав без вісті підводний човен „М-59” (командир – капітан-лейтенант Г.А.Матвєєв). За однією версією він загинув на мінах в районі Суліни, за іншою – був протаранений румунським есмінцем „Реджеле Фердінанд”.

3 листопада 1941 року біля берегів Румунії внаслідок аварії чи на мінному полі загинув підводний човен „М-34” (командир – капітан-лейтенант М.І.Голованов).

Підводний човен типу „М”.
(Фото з сайту: DiveMir.com)

З 11 по 13 листопада загинув „С-34” (командир – капітан III рангу Я.М.Хмельницький). Ймовірно, він підірвався на мінах болгарського загородження „S-39” на схід від Бургаса або румунського загородження „S-16” на схід від мису Еміне. Загинули 51 член екіпажу. За повідомленням болгарської поліції, 14 листопада 1941 року у 3 км південніше Созополя на березі були знайдені тіла двох підводників в гідрокостюмах і приладах ІСА-М з

екіпажа „С-34”: помічника командира човна старшого лейтенанта В.Л.Душіна і боцмана головного старшини Ф.Д.Терехова.

Трупи підводників „С-34” у гумових костюмах і Дрегерових апаратах, винесені на берег в районі Созополя. Фото болгарської поліції (submarine-at-war.ru)

Швидше за все, вони загинули в результаті баротравми легенів при аварійному спливанні із затонулої субмарини. Після війни на місці виявлення тіл був споруджений пам'ятник радянським морякам-підводникам.

Фото з сайта: submarine-at-war.ru

Враховуючи морські течії з півночі в цей період року і місце виявлення тіл підводників, можна припускати, що човен загинув десь в районі Бургаської затоки на північ від Созополя. На відстані 33 кілометрів по пеленгу 57° від місця знаходження останків екіпажа в точці з координатами $N 42^\circ 31,915'$ $E 28^\circ 03,885'$ за допомогою гідролокації на дні виявлений об'єкт, за розмірами подібний до субмарини. Глибина - 62 м, піднесення ґрунтом – 6-7 м.

До хронології найважливіших подій історії Чорноморського флоту 15 серпня 1941 року увійшло як день, коли підводний човен „Щ-211” під командуванням старшого лейтенанта Олександра Дев'ятка відкрив бойовий рахунок підводників Чорноморського флоту. „Щ-211” повертався з болгарських вод, де в штормову ніч на 11 серпня висадив біля гирла Камчії партизанський загін з 14 болгарських комуністів на чолі з полковником Цвятко Радойновим.

15 серпня цей човен відправив на дно транспортне судно „Пелес” з військовим вантажем.

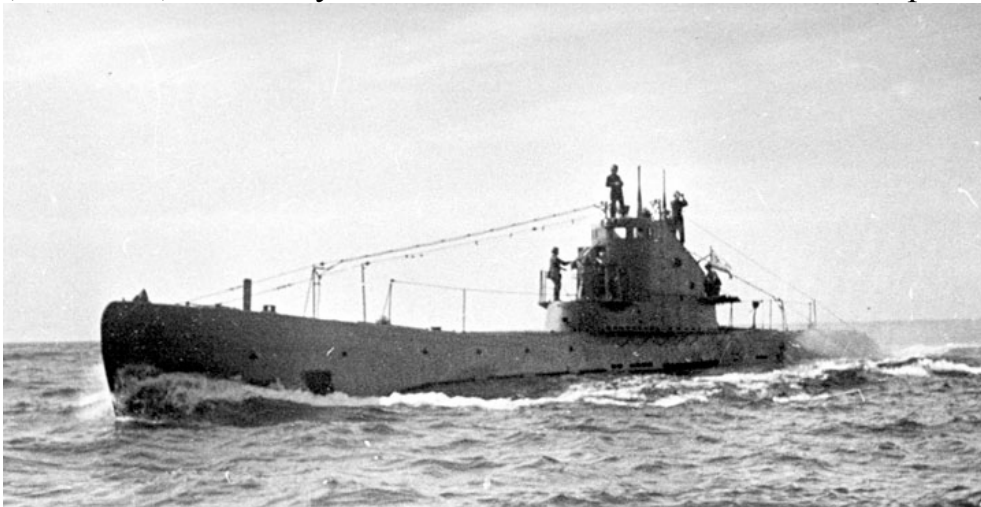

„Щ-211” (Фото з сайта: submarine-at-war.ru)

„Щ-211” регулярно полював на ворога у болгарських водах, декілька разів був атакований болгарськими, румунськими і німецькими літаками. Під час однієї з атак на нього були скинуті 12 глибинних бомб. Здавалося неймовірним, як Дев’ятку вдавалося виводити свій човен з-під ударів. 29 вересня на переході Варна-Бургас він торпедував завантажений нафтою італійській

танкер „Суперга”, а 14 листопада – румунський мінний загороджувач „Принц Карол”, що прямував на Варну з вантажем недообладнаних мін на борту. Того ж дня „Щ-211” назавжди зник під хвилями Чорного моря. Загибло 44 особи.

6 грудня внаслідок атаки болгарського літака загинула ще одна „щука” – „Щ-204” („Мінога”). Командував човном капітан-лейтенант І.М.Гриценко.

„Щ-204” (Фото з сайта flot.sevastopol.info)

Підводячи підсумки підводної війни за шість місяців 1941 року, нарком ВМФ СРСР адмірал Кузнецов адресував Військовій Раді Чорноморського флоту спеціальну Директиву, в якій, зокрема, є такі рядки: „Підсумки підводної війни ЧФ за 6 місяців війни демонструють абсолютно незадовільні результати і невиконання вами моїх наказів щодо використання підводних човнів. При загальній кількості 44 човна ЧФ на початок війни і 54 на кінець періоду за півроку затоплено 7 транспортів противника, в той же час загинуло 7 наших підводних човнів. Таким чином, кожний транспорт обходиться нам ціною одного човна. Для порівняння повідомляю, що Північний флот, маючи 15 човнів на початок війни і 21 човен на кінець періоду, потопив 48 транспортів противника, не втративши жодного човна. Умови на Півночі відрізняються від

Чорноморських, однак, не менш складні і важкі. Причини зриву підводної війни на комунікаціях противника:

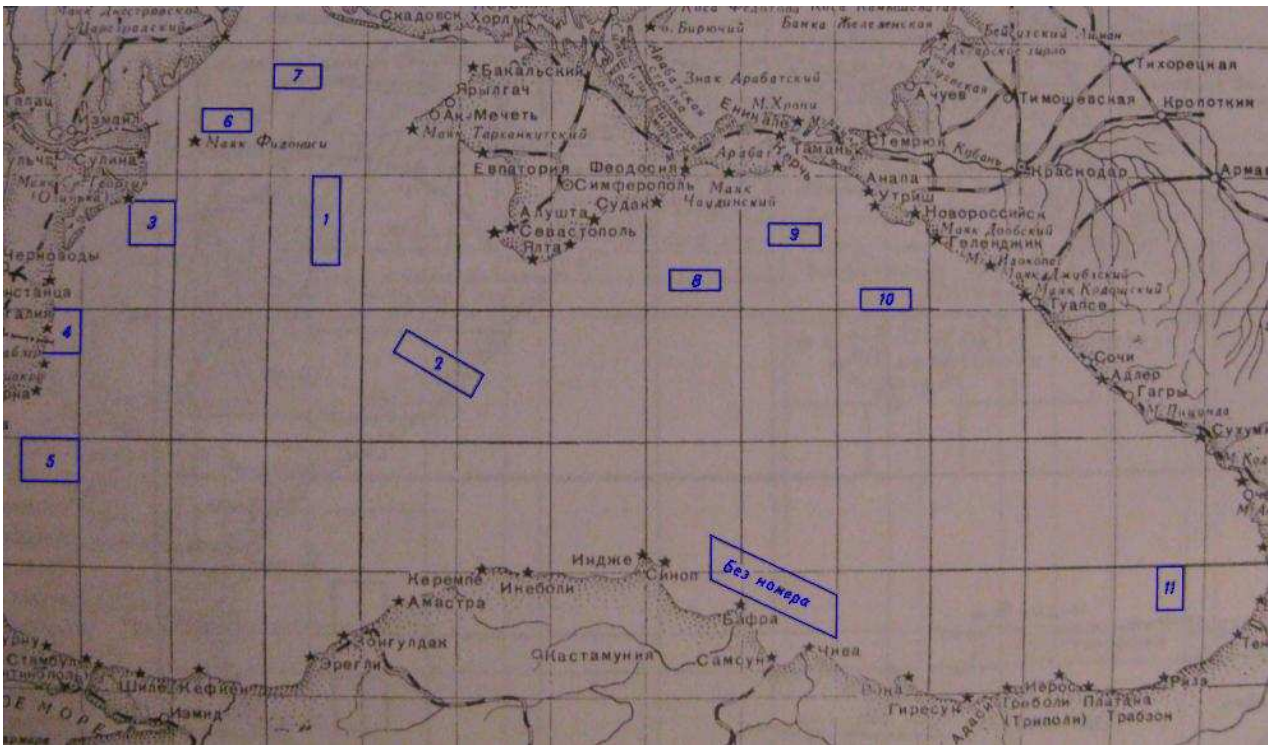
1. Слабке навантаження підводних човнів. На комунікації противника від Босфору до Одеси виставлялося лише 5-6 човнів. 18 листопада вам було наказано збільшити число позицій до 14. Замість цього число позицій було знижено до 3.

2. Безцільне використання підводних човнів не за призначенням, зокрема обстрілу з однієї гармати Ялти, що мною було вам заборонено. Зараз у Коктебелі висаджений десант з 20 осіб з підводного човна, що з успіхом міг би зробити катер МО.

3. Безцільне несення дозору підводними човнами перед Поті, де за 6 місяців війни жодного разу не з'являлися кораблі чи підводні човни противника, на що вам також було мною вказано.

4. Погана робота оперативного відділу і штабу ЧФ щодо планування й організації операцій підводних човнів, без аналізу ситуації, без допомоги човнам у забезпеченні виконання їх головного завдання. Розвідка самих позицій не робиться. Очевидно, що „Щ-204”, „Щ-211”, „С-34” загинули, а „Щ-205” та „Л-4” підірвалися на позиції № 28, і все ж таки підводні човни продовжують посилатися один за одним, на 24 грудня туди вислана „Щ-207”.

Чекаю на виконання моїх наказів щодо використання ПЧ і доповіді, що зроблено вами в результаті аналізу досвіду перших півроку війни з тим, щоб зменшити втрати своїх підводних човнів і збільшити вплив на комунікації противника. Кузнецов” [Цит. за: 1, с.22].

Карта дозорних позицій підводних човнів ЧФ у 1941 році [1].

Наведені у наркомівській Директиві випадки дійсно мали місце, і відповідні висновки були зроблені у 1942 році, коли підводна війна стає з радянського боку більш активною. Але факт залишається фактом: за роки війни Чорноморський флот втратив понад 50% своїх підводних човнів.

Сказане не принижує героїзму чорноморських підводників, які власним життям компенсували прорахунки політичного керівництва до війни та командування флотом після її початку...

У 1983 році болгарські рибалки звернули увагу на поодинокий підводний об'єкт за 20 миль від Варни, об який завжди чіплялися рибацькі сітки. Після попереднього обстеження аквалангістами були виявлені залишки радянського підводного човна часів Другої Світової війни. Про wreck негайно повідомили командування Чорноморським флотом. Поки військові моряки готували експедицію, болгарські дайвери з місцевого пошуково-краєзнавчого клубу намагалися продовжити дослідження, але під час занурень один з аквалангістів загинув. Цей інцидент певною мірою прискорив початок підводних робіт радянською стороною. Військові водолази відкрили верхній люк рубки та проникли всередину підводного човна. На поверхню підняли фрагменти судової документації і тіла підводників. Детально про цю операцію розповідає стаття „Повітря з 41-го року”, яка була надрукована в 3 номері журналу „Октопус” за 1999 рік.

Після закінчення підводних робіт, які тривали півтора місяці, фахівці з 28-го Науково-дослідного інституту Міністерства оборони СРСР дійшли висновку, що підіймати човен, враховуючи наявність боєприпасів на борту, недоцільно і небезпечно. Тоді корпус субмарини очистили від залишок рибацьких сіток і черепашок, рубочний люк заварили, з палуби зняли носову гармату. Сьогодні цю гармату можна побачити на оглядовій площадці біля Музею Чорноморського флоту Росії в Севастополі. Останки моряків „Щ-204” були урочисто поховані у Севастополі, а сам підводний човен, згідно із Законом РФ „Про увіковічнення пам'яті загиблих при захисті Вітчизни” від 1993 року, був оголошений військовим похованням і взятий під державну охорону.

Восени 2001 року болгарські рибалки знов повідомили чорноморців про знахідку в районі мису Галата за 8 миль від Варни на глибині 20 метрів ще одного підводного човна. Офіційна болгарська влада не поспішала з повідомленням, оскільки існували сумніви щодо ідентифікації субмарини. Дехто стверджував, що це міг бути підводний човен типу „Л”, „С”, „М” чи навіть німецький „U”. Розкрити таємницю повинна була експедиція, яка у складі двох суден – рятувального „Епрон” і колекторного „КІЛ-159” – вирушила на місце wreck-у 1 липня 2003 року. Очолив експедицію начальник Управління аварійно-рятувальних робіт ЧФ капітан I рангу В.Васильчук.

Судячи з інформації Прес-центру Чорноморського флоту, 3 липня експедиція прибула на рейд Варни. Вже перші спуски водолазів дозволили встановити, що човен розламаний вибухом на дві частини, які лежать на відстані 150 метрів одна від одної. Водолази оглянули дно на наявність

вибухонебезпечних предметів. Після цього за допомогою підводного телевізійного комплексу „Циклоп” обстежили значну частину легкого корпусу, залишки рубки. На поверхню підняли 45-міліметрову носову гармату. Дивно, але після шістдесятирічного перебування під водою практично всі кріплення гармати відкрили звичайним способом.

Наступні занурення були пов'язані з обстеженням рубочного люка. Водолази звільнили корпус від обривків сіток, черепашкових нашарувань і за допомогою ґрунтових насосів відкачали з центрального відсіку воду. Лише після цього була зроблена спроба проникнути всередину підводного човна.

До 8 липня була повністю очищена від мулу і обстежена водолазами бойова рубка субмарини, а центральний пост – частково. На борт „Епрону” підняли гірокомпас, радянську каску часів Великої Вітчизняної війни, частини приладів і предмети обмундирування радянських підводників. Заводські номери на зброї, гірокомпасі і маркіровка на предметах, на думку фахівців, дозволяють після повернення експедиції до Севастополя швидко і достовірно провести відповідні експертизи для додаткової ідентифікації підводного човна.

Спираючись на отриману інформацію, командир загону Василь Васильчук, прийняв рішення відмовитися від подальших робіт всередині загиблого підводного човна. Це рішення продиктовано великим ризиком для водолазів, оскільки центральний пост і деякі інші відсіки дуже пошкоджені і замулені. Через це через декілька днів після закінчення робіт верхній рубочний люк у бойовій рубці був заварений [3]. Водолази експедиції, серед яких був і ст. мічман Юрій Гусєв, нагороджений орденом Мужності за роботи на „Курську”, демонтували гребний гвинт підводного човна і підготували його для довгострокової консервації.

Отже, таємниці радянських підводних човнів, що не повернулися з походу 60 років тому, поступово розкриваються в наші часи. Нещодавно на навігаційних картах Чорного моря було позначене офіційне місце віддавання воїнських почестей в пам'ять про героїчні екіпажі підводних човнів „С-34”, „Щ-204”, „Щ-211” та інших, загиблих у Західній частині Чорного моря.

Література:

1. Михайлов В., Ларичев И. Загадка „счастливой «Щуки»”. Два украинских судна пытаются раскрыть еще одну, более чем полувековую, тайну Черного моря // Труд. – 11 июля 2003 г. – С.22.
2. Морозов М.Э. Подводные лодки ВМФ СССР в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Летопись боевых походов. Часть 2. Черноморский флот. – М.: Изд. "Стратегия КМ", 2003. – 96 с.
3. Див: http://legion.wplus.net/news/news_cf2.shtml?id=28
4. Морозов М. Э., Кулагин К. Л. «Щуки». Легенды Советского подводного флота. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 176 с.

5. Стрельбицкий К. Б. Навечно остались в глубинах Черного моря... Мαρτιροлог черноморских подводников Отечества (1909–1945) // Тайны подводной войны. – М., 2003. – 156 с.

Штоквиш А.А. Боевые действия советских субмарин, погибших на Черном море в 1941 году

Статья рассказывает о подводной войне Черноморского флота в 1941 году. Анализируются боевые действия советских субмарин и их потери на начальном этапе войны. Рассказывается о современном подводном поиске и обследовании найденных подлодок на дне моря.

Ключевые слова: подводные лодки Черноморского флота, „Щ-206”, „М-58”, „М-59”, „М-34”, „С-34”, „Щ-211”, „Щ-204”.

Shtokvish A.A. Fighting of the soviet submarines lost in the Black sea in 1941

The article tells about submarine war of the Black sea fleet in 1941. Fighting of soviet submarines and their losses at the initial stage of war are analyzed. It is told about the modern underwater search and investigation of the found submarines at the bottom of the sea.

Keywords: submarine boats of the Black sea fleet, „Sh-206”, „M-58”, „M-59”, „M-34”, „S-34”, „Sh-211”, „Sh-204”.